

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه علمی زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه :

«و» و تحوّل آن در زبان فارسی از آغاز تا پایان قرن چهارم (بر پایه متون نظم)

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر مهدی کدخدای طراحی

استاد مشاور :

جناب آقای دکتر الخاص ویسی

نگارش :

نرگس یوسف زاده

اسفند ۱۳۹۰

صورتجلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

جلسه دفاع از پایان نامه دوره کارشناسی ارشد خانم/ آقای: نگین یوسفیانزاده

دانشجوی رشته زبان و ادبیات فارسی به شماره دانشجویی: ۸۸۰۰۰۲۰۵۱۸

تحت عنوان: «رو» و تحول آن در زبان فارسی از آغاز تا پایان قرن چهارم (بر پایه سون تهم)

با حضور هیات داوران در روز شنبه مورخ ۱۳۰۳/۱۲/۰۹ ساعت ۱۳

در محل تحصیلات تکمیلی دانشگاه پیام نور استان خوزستان مرکز اهواز برگزار شد و هیات

داوران پس از بررسی، پایان نامه مذکور را شایسته نمره به عدد ۱۹/۵ به

حروف نوزده و نیم با درجه عالی تشخیص داد.

ردیف	نام و نام خانوادگی	هیات داوران	مرتبه دانشگاهی	امضاء
۱	دکتر مهدی که خدای طالق	استاد راهنما	استادیار	
۲	دکتر الفاضل رسی	استاد مشاور	استادیار	
۳	دکتر علی محمد لیتی فروز	استاد داور	استادیار	
۴	دکتر سید شکرانی	نماینده تحصیلات تکمیلی	استادیار	

تقدیم به

معبودم که زبانم را به فارسی گفتن گشود.

و تقدیم به

جمله آنانی که در راه اعتلای این زبان همواره همت می گمارند.

خداوند منان را شاکرم که یاریم کرد تا توانستن را بیاموزم.
نگاشتن و تدوین هر اثری، وابسته به همکاری و راهنمایی های مفید رهروان عرصه ی آن اثر است.
بنابراین لازم می دانم تا از همه ی کسانی که مرا در انجام این پژوهش یاری کرده اند، تشکر و قدر دانی
کنم.

ابتدا از استاد ارجمند و فرزانه ام جناب آقای دکتر مهدی کدخدای طراحی که به عنوان استاد راهنما
صمیمانه و دلسوزانه راهنمایی های مفید و ارزنده شان را در اختیار گذاشتند، تشکر و قدردانی می کنم و
برای ایشان آرزوی توفیق و کامیابی دارم.

از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر الخاص ویسی که اشارات و راهنمایی هایشان چراغ راهم بود
سپاسگزارم و برای ایشان نیز بقای عمر و موفقیت خواستارم.

از همسر مهربانم که در تمامی مراحل انجام این پژوهش به عنوان یاری صدیق و همدمی شفیق همواره
متحمل مشکلاتم بود، سپاس فراوان دارم.

از پدر و مادرم و همچنین پدر و مادر همسر که مرا از دعای خیر و کمکهای خالصانه و بی دریغشان
محروم نکردند، صمیمانه سپاسگزارم.

و در آخر از دختر نازنینم، نگین، که با قلب و دستان کوچک و مهربانش همواره حامی ام بود و کمبودها
و نبودن های مرا تحمل کرد، تشکر می کنم.

چکیده

یکی از مباحث جذاب علمی، بررسی تحولات واژه هاست. پژوهش حاضر نیز بر آن است تا با مطالعه و بررسی کتب نظم از آغاز زبان فارسی تا پایان قرن چهارم هجری و براساس نظریات دستور نویسان بنام زبان و ادب فارسی تحولات آوایی، سازه ای و معنایی «و» را مشخص کند. بدین منظور و در راستای تحقق این هدف، علاوه بر کتب نظم دوره ی مورد مطالعه، از ۲۶ کتاب مربوط به دستور زبان فارسی و ۳ فرهنگ لغت بهره گرفته می شود تا تحولات «و» از دو دیدگاه (واج، حرف) مورد بررسی قرار گیرد. نتایج به دست آمده از این پژوهش حاوی این مطلب است که «و» در طول ادوار تاریخی دچار تحولاتی شده است، تحولاتی همچون، ابدال، تخفیف و قلب که در این پژوهش به تشریح کامل هر یک از آن ها پرداخته می شود. در این تحولات، شیوه ی محاوره ی بین مردم و نویسندگی و شعرگویی، شاعران و نویسندگان نیز در قرون مختلف بی تأثیر نبوده است. در بعضی ادوار تاریخی، همچون دوره ی باستان تا میانه تحولات هر دو جنبه ی نوشتاری و آوایی «و» را شامل می شده است، اما از دوره ی میانه به بعد تحولات بیشتر نمود آوایی «و» را نشان می دهند. در طی دوره های مختلف، بعضی از اشکال و کاربردها و معانی حرف «و» کاربرد بیشتری داشته اند و بعضی از معانی نیز کم کم از دایره ی زبان خارج گشته اند که ضمن این پژوهش به تشریح هر یک از آن ها جداگانه پرداخته می شود.

واژه های کلیدی: زبان فارسی، دستور زبان فارسی، متون نظم، واج / و، حرف «و».

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
۲	فصل اول: کلیات
۳	۱-۱- کلیات تحقیق
۵	فصل دوم: مختصری درباره ی زبان، زبان فارسی و تحوّل آن
۶	۲-۱- زبان و اهمیت آن
۶	۲-۲- تعریف و توصیف زبان
۷	۲-۳- تاریخ تحوّل زبان
۸	۲-۴- زبان فارسی و تاریخ آن باجمال
۸	۲-۴-۱- زبان های ایرانی کهن یا باستان
۸	۲-۴-۲- زبان های ایرانی میانه
۹	۲-۴-۳- زبان های ایرانی کنونی
۹	۲-۵- نظام زبان
۹	۲-۵-۱- نظام آوایی
۱۰	۲-۵-۲- نظام دستوری
۱۰	۲-۵-۳- نظام واژگانی
۱۰	۲-۶- زبان شناسی

۱۰ ۱-۶-۲- دستور زبان
۱۲ فصل سوم: واج «و»
۱۳ ۱-۳- آشنایی با حوزه های آواشناسی و واج شناسی
۱۳ حروف و واج های زبان فارسی
۱۴ ۱-۲-۳- حرف
۱۴ ۲-۲-۳- واج «و»
۱۴ ۱-۲-۲-۳- مصوّت
۱۵ ۲-۲-۲-۳- صامت
۱۵ ۳-۳- واکه ی مرکب
۱۶ ۴-۳- واج «و»
۱۶ ۱-۴-۳- صامت
۱۷ ۲-۴-۳- مصوّت
۱۷ ۱-۲-۴-۳- مصوّت /O/
۱۸ ۲-۲-۴-۳- مصوّت /Ō/ (واو مجهول)
۱۸ ۳-۲-۴-۳- مصوّت /ū/ (واو معروف)
۲۰ ۴-۲-۴-۳- مصوّت /ū/ (پسوند)
۲۲ ۵-۲-۴-۳- واو مکتوب و غیر مکتوب
۲۲ ۳-۴-۳- و /aw/ (دو صوتی، ديفتونگ، مصوّت مرکب)
۲۴ ۴-۴-۳- و /v/ واو معدوله

۲۷ ۳-۴-۵- «و» /O/ واو بیان ضمه یا بیان حرکت ما قبل
۲۸ ۳-۴-۶- حذف مصوت «و»
۲۸ ۳-۴-۷- مخفف ضمیر «او»
۳۰ فصل چهارم: تحولات سازه ای واج/و/
۳۱ ۴-۱- دگرگونی واج ها
۳۱ ۴-۲- تحوّل واج «و»
۳۲ ۴-۳- فرآیند ابدال
۳۳ ۴-۳-۱- اقسام ابدال
۳۳ ۴-۳-۲- ابدال های واج «و»
۴۰ ۴-۴- تخفیف (سبک سازی)
۴۱ ۴-۴-۱- اقسام تخفیف
۴۱ ۴-۴-۱-۱- تخفیف آغازین یا تخفیف در ابتدای کلمه و سخن
۴۱ ۴-۴-۱-۲- تخفیف میانین یا تخفیف در وسط کلمه و کلام
۴۲ ۴-۴-۱-۳- تخفیف مصوت های پایانی یا ترخیم
۴۲ ۴-۴-۱-۴- وقوع همزمان دو فرآیند تخفیف و ابدال
۴۳ ۴-۵- ابدال و تخفیف تاریخی
۴۳ ۴-۵-۱- ابدال «و» معدوله
۴۴ ۴-۵-۲- ابدال «واو» مجهول به «واو» معروف
۴۴ ۴-۶- قلب

۴۵ فصل پنجم: تحولات آوایی و نوشتاری واج /و/
۴۶ ۵-۱- تحولات آوایی و نوشتاری واج /و/
۴۷ ۵-۱-۱- نظام آوایی و نوشتاری واج /و/ در ایرانی باستان
۴۷ ۵-۱-۱-۱- زبان پارسی باستان
۴۹ ۵-۱-۱-۲- زبان اوستایی
۴۹ ۵-۱-۲- نظام آوایی و نوشتاری واج /و/ در دوره میانه
۵۰ ۵-۱-۲-۱- زبان پهلوی اشکانی (پارتی)
۵۲ ۵-۱-۳- نظام آوایی و نوشتاری در دوره نو (فارسی دری)
۵۲ ۵-۱-۳-۱- زبان فارسی در دوره نو (فارسی دری)
۵۳ ۵-۱-۴- مقایسه تحولات آوایی و نوشتاری واج /و/ در سه دوره تاریخی زبان فارسی
۵۵ ۵-۱-۵- نظام آوایی و نوشتاری واج /و/ در فارسی امروز
۵۶ فصل ششم: حرف «و» و انواع آن از نظر آوایی، سازه ای و معنایی
۵۷ ۶-۱- حرف و تحولات آن
۵۸ ۶-۲- حرف «و»
۵۸ ۶-۳- حرف ربط و اقسام آن
۶۵ ۶-۴- تلفظ حرف «و»
۶۸ ۶-۵- حرف ربط «و» در ساخت جمله های مختلط در سه دوره تاریخی
۶۸ ۶-۵-۱- دوره ی باستان
۷۰ ۶-۵-۲- دوره ی میانه

- ۷۱ ۶-۵-۳- فارسی دری
- ۷۱ ۶-۶- ساختمان حرف اضافه «و»
- ۷۲ ۶-۷- معانی و کاربردهای حرف «و» (ربط، عطف)
- ۷۲ ۶-۷-۱- برای عطف
- ۷۳ ۶-۷-۲- فوریت و عدم تراخی
- ۷۴ ۶-۷-۳- برای حالت
- ۷۵ ۶-۷-۴- استیناف
- ۷۷ ۶-۷-۵- برای معیت و همراهی
- ۷۸ ۶-۷-۶- موازنه
- ۷۹ ۶-۷-۷- ملازمت
- ۸۰ ۶-۷-۸- استدراک
- ۸۱ ۶-۷-۹- استفهام و تعجب
- ۸۲ ۶-۷-۱۰- تخییر
- ۸۲ ۶-۷-۱۱- در جواب شرط
- ۸۳ ۶-۷-۱۲- در معنای علیّت
- ۸۳ ۶-۷-۱۳- در معنای اما
- ۸۳ ۶-۸- مواردی دیگر از معنی حرف ربط «و»
- ۸۳ ۶-۸-۱- «و» در معنی: بعد، سپس
- ۸۴ ۶-۸-۲- «و» بین دو ترکیب که عکس هم شوند

۸۴ ۳-۸-۶- «و» در معنی: زیرا، به دلیل این که
۸۵ ۴-۸-۶- «و» در معنای حالیه و تضاد
۸۵ ۹-۶- حرف اضافه «و»
۸۵ ۱۰-۶- ساختمان حرف اضافه «و»
۸۶ ۱۱-۶- جای حرف اضافه «و» در جمله
۸۶ ۱۲-۶- معنای و کاربردهای حرف اضافه «و»
۸۶ ۱-۱۲-۶- مقابله
۸۷ ۲-۱۲-۶- ملازمت
۸۷ ۳-۱۲-۶- مترادف «با»
۸۷ ۴-۱۲-۶- مترادف «از»
۸۸ ۱۳-۶- نکاتی دیگر در مورد کاربرد حرف «و»
۸۸ ۱-۱۳-۶- «و» قسم مأخوذ از عربی در فارسی
۸۸ ۲-۱۳-۶- واو ابتداء
۸۸ ۳-۱۳-۶- حذف «و»
۸۹ ۴-۱۳-۶- حذف همزه بعد از واو عطف
۹۱ فصل هفتم: نایافته ها
۹۲ ۱-۷- نایافته ها در معنی حرف ربط «و»
۹۲ ۱-۱-۷- استبعاد و مابینت
۹۲ ۲-۱-۷- واو تردید

۹۲ ۷-۱-۳- التزام
۹۳ ۷-۱-۴- اضراب
۹۳ ۷-۱-۵- در معنی غایت
۹۳ ۷-۱-۶- به معنی خاصه: خصوصاً، بالاحص
۹۳ ۷-۱-۷- آمدن «و» بعد از کلمه ی دیدن، در مفهوم (فهمیدن، اندیشیدن، دریافتن)
۹۳ ۷-۱-۸- در معنی علیّت
۹۴ ۷-۱-۹- در معنی تشبیه و همانندی
۹۴ ۷-۱-۱۰- واو ابتداء
۹۴ ۷-۲- نایافته ها در معنی حرف اضافه «و»
۹۴ ۷-۲-۱- معادله
۹۴ ۷-۲-۲- مترادف «برای»
۹۴ ۷-۲-۳- مترادف «به»
۹۵ ۷-۲-۴- مترادف «در»
۹۶ فصل هشتم: «و» یک واژه یا وند عطفی؟
۹۷ ۸-۱- «و»، واژه یا وند عطفی؟
۹۸ ۸-۲- «و» در ساخت کلمات مشتق
۹۸ ۸-۳- «و» در ساخت کلمات مرکب (ترکیب)
۱۰۰ نتیجه گیری
۱۰۲ کتابنامه

مقدمه

زبان امری ثابت و پایدار و تغییر ناپذیر نیست، بلکه امری است تحوّل پذیر و دگرگون شونده. مطالعه در تاریخ تطوّر زبان ها نشان می دهد که همه ی زبان های دنیا در گذشته و حال، پیوسته در حال تحوّل بوده و هستند. بعضی واژه ها وارد زبان شده و بعضی متروک شده اند. تلفظ ها و معانی نیز تحت تأثیر علل و عوامل گوناگون دگرگون می شوند. یکی از موارد شایان توجه زبان فارسی بررسی تحوّل حروف و واج ها است که با بررسی آنها، بخشی از تحوّل زبان نیز بررسی می شود و پژوهش حاضر می تواند برای تدوین تاریخ زبان فارسی مفید باشد.

یکی از حروفی که بیشتر دارای تحوّل معنایی و آوایی بوده است «و» است که اقسامی نیز دارد و اگر چه در مورد تحولات آن در کتب دستوری تا کنون پژوهش هایی شده است اما در مورد «و» از هر دو دیدگاه (واج، حرف) و تحوّل آن از آغاز زبان فارسی تا پایان قرن چهارم پژوهش مستقلی صورت نگرفته است. بنابراین بررسی و پژوهش در این حوزه ضرورت می یابد.

اساس پژوهش حاضر برای بررسی تحولات آوایی، معنایی و سازه ای حرف «و» و تحولات آوایی، نوشتاری و سازه ای واج /و/ برپایه متون نظم تا پایان قرن چهارم هجری است. همچنین این پژوهش دارای مباحث زیر است :

مقدمه ای درباره ی ضرورت تحقیق و فرضیه های مربوط به آن، فصل اول: کلیات، فصل دوم: مختصری درباره ی زبان، زبان فارسی و تحوّل آن، فصل سوم: واج /و/، فصل چهارم: تحولات سازه ای واج /و/، فصل پنجم: تحولات آوایی و نوشتاری واج /و/، فصل ششم: حرف «و» و انواع آن از نظر آوایی، سازه ای و معنایی، فصل هفتم: نایافته ها، فصل هشتم: «و» یک واژه یا وند عطفی؟

در راستای این پژوهش و بررسی کامل علمی این مطلب، از نظریات ۲۵ دستور نویس در حیطه ی زبان و ادب فارسی بهره گرفته می شود تا نظرات هم سو و غیر هم سو در مورد تحولات «و» مشخص و معلوم گردد. هم چنین ۶ کتاب منظوم مربوط به آغاز زبان فارسی تا پایان قرن چهارم، مورد مطالعه و بررسی قرار می گیرد تا انواع کاربرد «و» در این کتب مشخص شود.

فصل اول

کلیّات

۱-۱- کلیات تحقیق

زبان از آنجا که یک پدیده‌ی اجتماعی است در طول زمان همراه با تحولات اجتماعی متحول می‌شود، از این رو ساختار و کاربرد زبان امروز با دوران گذشته تفاوت‌های محسوسی دارد.

زبان فارسی نیز مانند هر زبان دیگر در طول عمر دراز خود دگرگونی‌های فراوانی پیدا کرده است و مقوله‌ی دستور زبان هم از این حیث مستثنی نبوده است. نیاز به فراگیری و آموزش دستور زبان فارسی از دیرباز مورد توجه ادیبان و صاحب نظران بوده است، چرا که برای شناخت درست و علمی زبان و برای جلوگیری از وارد شدن نابسامانی و خلل‌هایی در آن، آموختن دستور، اگر ضرورت نداشته باشد، سودمند است و سودمندی آن در حدی است که ما را وادار می‌دارد که دستور را یاد بگیریم و درست هم یاد بگیریم.

یکی از مواردی که بحث آن بیشتر، در دستور تاریخی زبان فارسی مطرح می‌شود تحول واج‌ها و حروف است که با بررسی آن‌ها، بخشی از تحول زبان نیز بررسی می‌شود. موضوع مورد بررسی این پژوهش نیز «و» و تحول آن در زبان فارسی است که تحولات آن در سه زمینه‌ی آوایی، نوشتاری و معنایی بررسی می‌شود، همچنین حرف «و» از نظر معنایی، اقسامی دارد که به ذکر آن‌ها نیز پرداخته می‌شود و اگر چه در این زمینه بررسی‌ها و پژوهش‌هایی صورت گرفته است و منابع متعدد و ارزشمندی به همت اساتید پیش‌کسوت در دستور زبان فارسی به نگارش درآمده است، اما جداگانه به این موضوع و آن هم در قرون اولیه پرداخته نشده است بنابراین لازم است تا این بررسی و پژوهش نیز انجام شود. این پژوهش هم چنین می‌تواند گامی باشد در جهت تدوین دستور تاریخی زبان فارسی. در این پژوهش ابتدا مطالبی مطرح می‌شود که پیش‌درآمد مطالب اصلی این پژوهش است. مطالبی هم چون: تاریخچه‌ی درمورد زبان و تحولات آن براساس بررسی سه دوره‌ی تاریخی زبان‌های ایرانی که شامل مرحله‌ی باستان، میانه و جدید است. سپس به بررسی زبان فارسی و تاریخچه‌ی آن در سه دوره‌ی زبان فارسی که شامل فارسی باستان و فارسی میانه یا پهلوی و فارسی کنونی یا دری است، پرداخته می‌شود و بعد از آن به تشریح نظام‌های زبان (آوایی، دستوری و واژگانی) پرداخته و خواننده در ادامه با دستور تاریخی که مبحث اصلی این پژوهش است، آشنا می‌گردد. سپس حوزه‌های آواشناسی و واج‌شناسی و تعاریفی همچون حرف و واج مطرح می‌شود که زمینه‌ی اصلی مباحث بعدی است. شیوه‌ی جمع‌آوری داده‌ها و مطالب در این پژوهش براساس تحقیق کتابخانه‌ای و فیش‌برداری از منابع می‌باشد. در این پژوهش هم چنین از نظر پیش‌کسوتان عرصه‌ی علم و ادب فارسی، آشنایان به زبان‌شناسی و مسائل دستور زبان، همچون اساتید بزرگوار دهخدا، ابن‌خلف تبریزی و پنج‌استاد (قریب، بهار، رشید یاسمی، فروزانفر و همایی) و هم چنین آقایان دکتر معین، ناتل خانلری، خیام‌پور، مهیار، شریعت، ابوالقاسمی، فرشیدورد، مشکور، مشکوه‌الدینی، کوروش صفوی و سایرین در زمینه‌ی مورد بررسی یاد می‌شود و نظرات ایشان با یکدیگر مقایسه می‌گردد.

پژوهش حاضر مشخص می کند که هر کدام از صاحب نظران نامبرده، در کدام مبحث مورد نظر این پژوهش، به بررسی پرداخته اند، برخی از دستورنویسان اختصاصاً به بررسی تحولات معنایی «و» پرداخته اند و برخی تحولات آوایی و نوشتاری آن را بررسی کرده اند. به عنوان نمونه دکتر فرشید ورد (۱۳۸۷)، خطیب رهبر (۱۳۶۷) و خیام پور (۱۳۸۶) در مورد معانی حرف «و» (ربط، اضافه) پژوهش و تحقیق کرده اند و استاد دهخدا (۱۳۷۷) و دکتر معین (۱۳۷۱) و تبریزی (۱۳۷۵) علاوه بر این موارد به ابدالات «و» نیز پرداخته اند و هم چنین دکتر ابوالقاسمی (۱۳۸۷) و ناتل خانلری (۱۳۸۶) بیشتر به بررسی صورت های آوایی و نوشتاری آن پرداخته اند. لیکن این بزرگان در آثار خود همه ی تحولات و معانی «و» را یکجا ذکر نکرده اند بلکه هر کدام به بخشی از تحولات حرف مذکور پرداخته اند. هم چنین مشخص می شود که برخی کاربردها و انواع معانی «و» در شعر شاعران از استعمال بیشتری برخوردار بوده است و برخی دیگر به طور کلی از دایره ی زبان خارج گشته اند.

این پژوهش بر آن است تا مشخص کند :

۱- تحولات آوایی، نوشتاری و معنایی «و» از دیدگاه (واج، حرف) کدامند؟

۲- انواع حرف «و» (ربط، اضافه) از نظر معنایی کدام ها است؟

۳- کاربرد انواع «و» از نظر معنایی در شعر شاعران دوره مورد بررسی چگونه بوده است؟

۴- بسآمد کاربرد کلمات مخفف و ابدال یافته در اشعار کدام شاعران بیشتر بوده است؟

و فرضیه های مطرح شده در این باب این هاست :

۱- «و» (واج، حرف) در طی قرون مختلف دستخوش تحولاتی شده است.

۲- حرف «و» (ربط، اضافه) از نظر معنایی انواعی دارد، برای نمونه: عطف، استبعاد، استیناف...

۳- بعضی از انواع کاربرد «و» از نظر معنایی در شعر شاعران این دوره از بسآمد بیشتری برخوردار است.

۴- برخی شاعران در اشعارشان، بیشتر از کلمات مخفف و ابدال یافته و برخی کمتر.

در پاره ای موارد نیز برحسب مورد، نظراتی توسط نگارنده این پژوهش ارائه می شود که امید است در

صورت خطا، قلم عفو بر آن کشیده شود.

فصل دوه

مختصری درباره ی زبان،

زبان فارسی و تموّل آن

پیش از طرح مباحث تخصصی در فصول بعدی جا دارد برخی مفاهیم و اصطلاحات بنیادی مرتبط با موضوع این پژوهش معرفی شوند. بر این اساس، فصل حاضر به معرفی مفاهیمی مانند: زبان، تاریخ تحول زبان و زبان فارسی، نظام زبان، زبان شناسی می پردازد.

۱-۲- زبان و اهمیت آن

زبان، یکی از توانایی های شگفت انگیز و درخشان بشر است، زیرا در بین مخلوقات جهان، انسان تنها موجودیست که زبان مملو از مفاهیم دارد و می تواند با آن افکار و عواطف خود را به دقت به دیگران انتقال دهد. بنابراین، زبان مهم ترین وسیله ی ارتباط بین مردم و بزرگترین عامل تشکیل اجتماعات و فرهنگ و تمدن و علم و هنر است. اگر زبان نبود، بشر با حیوانات دیگر تفاوت چندانی نداشت. (فرشید ورد، ۱۳۸۷: ۲۵)

زبان علاوه بر این که وسیله ی ایجاد ارتباط بین انسان ها و انتقال افکار آنهاست، نقش مهم دیگری نیز ایفا می کند و آن نقش آفرینی ادبی زبان است. برای پرداختن به آفرینش ادبی، ما از اصول و قواعد و ضوابطی کمک می گیریم که جزو نظام زبان نیستند بلکه به نظریه ها و علوم و فنون ادبی تعلق دارند و در چارچوب سنت ها و روش هایی عمل می کنیم که به زبان مربوط نمی شوند بلکه به ادبیات و پیشینه ی آن ربط پیدا می کنند. ما از این رهگذر، بر ساخت های صوری زبان (ساخت های آوایی و حرفی و نحوی آن) یا ساخت های معنایی آن، لایه هایی از ساخت های تازه ای می افزاییم که در محدوده ی نظام زبان توصیف پذیر نیستند و فقط در محدوده ی علوم و فنون و نظریه های ادبی قابل توصیف اند. با این کار زبان را به پدیده ی دیگری بدل می کنیم که به آن آفریده ی ادبی می گویند. (فریدون اکبری شلدره ای و... [و دیگران]، ۱۳۸۸: ۹)

پس زبان مایه ی پدید آمدن بزرگترین هنر نوع بشر، یعنی ادبیات است. به سخن دیگر ادبیات هر قوم که یکی از افتخارات وی است، از زبان منشأ می گیرد. حال که زبان چنین نقشی عظیم دارد و حال که این عنصر یکی از ارکان تفکر و تمدن و فرهنگ و ادبیات و تشکل اجتماعی بشر و ارتباط بین انسان هاست، هر قومی باید در تقویت و غنی کردن و سالم نگاهداشتن آن بکوشد؛ به همین جهت ما نیز باید در حفظ و اعتلای زبان خویش، یعنی زبان فارسی بکوشیم و در توانگر ساختن آن و دور نگه داشتن آن از آفات و انحرافات مختلف از هیچ کوششی دریغ نوزیم. (فرشیدورد، ۱۳۸۷: ۲۵)

۲-۲- تعریف و توصیف زبان

تعریف علمی زبان کار آسانی نیست و زبانشناسان هر یک بنا به نظر خود از آن تعریفی خاص به دست داده اند. دکتر افراشی از دو دیدگاه به توصیف زبان می پردازد، یک جا از توصیف زبان با توجه به اجزای سازنده اش، این نتیجه را به دست می دهد که زبان نظامی است متشکل از واژه ها و قواعد محدود و

جمله های نامحدود و در توضیح این که چرا واژه ها و قواعد زبان محدودند می افزاید: وجود فرهنگ های واژگان، که بی تردید برای مقطعی از زمان معتبرند، نشانگر آن است که می توان واژه های زبان را در مقاطع زمانی مشخص در مجموعه ای گردآوری کرد. البته تردیدی نیست که به تدریج از کارایی برخی واژه ها کاسته می شود و امکان حضور آن ها را در فرهنگ های واژگانی آتی تضعیف می کند؛ که حروف نیز از این امر مستثنی نیستند و دلیل نامحدود بودن جملات زبان را نتیجه ی توانایی فطری انسان در تولید جمله های جدید بر مبنای واژه ها و قواعد موجود می داند و اصطلاحاً به این توانایی «زیایی» می گوید و در دیدگاه دوم به توصیف زبان با توجه به نقش آن، می پردازد و می گوید: بر این اساس، زبان نظامی از نشانه ها^۱ است که برای برقراری ارتباط میان انسان ها در جامعه ی زبانی به کار می رود و از واژه ها به عنوان نشانه های زبان یاد می کند. (افراشی، ۱۳۸۸: ۵-۳)

کوروش صفوی نیز معتقد است: واژه ی «زبان» از دو معنی عام و خاص برخوردار است. زبان در مفهوم عام خود، ابزار بیان تصورات و انتقال افکار به شمار می رود و در مفهوم خاص خود، در اصل یکی از انواع «زبان» در مفهوم عام کلمه به شمار می رود و به ابزار ایجاد ارتباطی اشاره دارد که گروهی از مردم برای ایجاد ارتباط با یکدیگر به کار می برند و برای گروه های دیگر قابل درک نیست مانند هر یک از انواع زبان: فارسی، انگلیسی و ... (صفوی، ۱۳۸۹: ۱)

بر اساس نظر دکتر فرشیدورد: «زبان، نظامی است بهم بافته و نهادی است اجتماعی و استعدادیست فطری و زاینده که سبب تولید یا فهم علائم و کلمه ها و جمله های تازه ی بشمار، بوسیله ی انسان می شود و از این راه بین اجتماعات و افراد بشر ارتباط برقرار می کند.» (فرشیدورد، ۱۳۸۷: ۲۶)

۳-۲- تاریخ تحول زبان

تاریخ زبان علم تازه ای است. دانشمندان پیشین که با زبان و قواعد سروکار داشتند همه تنها یک صورت برای هر زبان می شناختند و آن زبان نوشتاری بود که فصیح و ادبی خوانده می شد. گمان ایشان چنین بود که زبان امری ثابت و تغییر ناپذیر است و صورت های دیگر یک زبان را که در میان طبقات مختلف یک ملت یا طوایف متعدد آن رایج بود قابل اعتنا نمی شمردند و آن ها را صورت عامیانه و فاسد زبان فصیح به شمار می آوردند. گذشته از این به صورتهای دیگر زبان خود در اعصار گذشته توجهی نداشتند و گمان می بردند که زبان همیشه صورت واحدی دارد و تحولی در آن راه نمی یابد. اما اکنون مسلم است که زبان امری ثابت نیست و در طی زمان تحول و تغییر می پذیرد و از سوی دیگر برای درک قواعد زبان در هر دوره، باید به صورت های مختلفی که در دوران گذشته داشته است توجه کرد تا اصل و منشأ هر نکته ای پدیدار شود و چگونگی تبدیل هر صورت به صورت دیگر مشخص گردد.

^۱ - Signs